

спр.90, арк.1-4; ф.130 оп.1 спр.101, арк.1-5; ф.130 оп.1 спр.113, арк.1-3; ф.221 оп.1 спр.573, арк.1-27; ф.1407 оп.1 спр.18, арк.1-8 та багато ін. **16.** Мякотин В. Очерки социальной истории Малороссии: ч. 2: Формы землевладения в Левобережной Малороссии XVII-XVIII в. / В. Мякотин // Русские записки. – 1913. – Октябрь. – С. 229. **17.** Шпачинський Н. Цит. работа. – С.270-271. **18.** Лазаревский А. Акты по истории монастырского землевладения в Малороссии (1636-1730) / А. Лазаревский // Чтения исторического общества Нестора Летописца. – К., 1890. – Кн.4. – С. 49. **19.** Статут Валікага княства Літоускага 1588: Тэксты. Даведнік. Каментарыі. – Мінск, 1989. – С. 208-211. **20.** Універсали Богдана Хмельницького (1648-1657). – К., 1998 – С.123. **21.** Там само. – С.176-177. **22.** Там само. – С.137-138. **23.** Там само. – С.183. **24.** Інститут рукописів Національної бібліотеки ім.В.І.Вернадського ф.160, спр.645, арк.359. **25.** ЦДІАУ, м. Київ ф.128 оп.1 спр.1394 арк.3-4; 6-8 та ін. **26.** Мухин Н. Киево-Братский училищный монастырь. Исторический очерк / Мухин Н. – К., 1893. – С. 147.

УДК 340.12.(436-44):821.161.2.09 «18/19»

Н. М. ПАВЛУСІВ

ПРАВОВА РЕАЛЬНІСТЬ АВСТРО-УГОРЩИНИ ЯК ОБ'ЄКТ ВІДОБРАЖЕННЯ В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Здійснено філософсько-правове осмислення правової реальності Австро-Угорщини як об'єкту відображення у літературі західноукраїнських письменників. Розглянуто методологічні позиції правової історії українського народу в кінці ХІХ- поч. ХХ ст., що становить значний науковий інтерес для сучасного правознавства.

Ключові слова: Оломунецька Конституція Австрійської держави, правова дійсність, образи права, «живе право», звичаєво-правова культура.

Павлусів Н.М. Правовая реальность Австро-Венгрии как объект отображения в украинской литературе второй половине ХІХ – начале ХХ ст.

Осуществлен философско-правовое осмысление правовой реальности Австро-Венгрии как объекта отображения в литературе западноукраинских писателей. Рассмотрены методологические позиции правовой истории украинского народа в конце ХІХ-нач. ХХ в., что представляет значительный научный интерес для современного правоведения.

Ключевые слова: Оломунецька Конституція Австрійської держави, правовая действительность, образы права, «живое право», обычно-правова культура.

Pavlusiv Nadia. The legal reality of Austro-Hungarian Empire as the object of reflection in the Ukrainian literature second half of ХІХ – in the beginning of ХХ centuries

Philosophical and legal comprehension of the legal reality of Austria-Hungary, as an object of representation in the fiction of the writers of Western Ukraine was done. The methodological positions of the legal history of the Ukrainian people of the late nineteenth-early twentieth century were discussed, which is of considerable scientific interest for modern jurisprudence.

Key words: Olomunetska Austrian State Constitution, legal reality, the image of law, «living law» and customary-legal culture.

© ПАВЛУСІВ Надія Михайлівна – кандидат філософських наук, доцент кафедри загальної теорії держави і права Львівського державного університету внутрішніх справ

Літературні твори опосередковано відображають соціоісторичні реалії, тому усі аналізовані нами твори є ніби відбиток із реального життя українців зламу століть. Для того, щоб з'ясувати особливості літературного відображення правової реальності нам необхідно здійснити невеликий екскурс в історію жителів Західної України XIX – XX ст.

Після першого поділу Польщі у 1772 р. до складу Австрії увійшла Галичина, надалі і Буковина. У першій половині XVI ст. під владою Австрії опинилася Угорщина, до складу якої входило Закарпаття. Відтак у другій половині XVIII ст. усі західноукраїнські землі опинилися під владою Австрії¹. Поширення чинності австрійського права на вказані території ускладнювалося багатонаціональним характером імперії. Визначальний вплив на правову дійсність розглядуваного періоду мали революційні події 1848 р.

4 березня 1849 р. було видано цісарський указ за № 150 про затвердження Оломунецької Конституції Австрійської держави. Відповідно до ст.1 вказаного документа, Королівство Галичи і Лодомерії (Волинь) з Краковом становило один з коронних країв, який разом з іншими краями коронними утворював «самоврядну, неподільну і непорушну Конституційну австрійську монархію»². Оскільки в Оломунецькій Конституції не було передбачено традиційного переліку ліберально-демократичних прав і свобод, які утверджувалися під тиском революційних процесів у Західній та Центральній Європі. Цісарським указом за № 151 було затверджено закон про конституційну форму правління та дотримання політичних прав. Відповідно до ст.1 вказаного документа кожному громадянину дозволено свобода віросповідання та право релігійного визнання.

Процес змін у правовій системі Австрії торкався і Галичини: «виходячи з умов післяреволюційних подій 1848 року, австрійський уряд цісарським патентом від 29 червня 1850 року ухвалив крайову конституцію для Галичини, долучивши до неї «Крайову виборчу ординацію».

17 лютого 1867 р. рескриптом імператора Франца-Йосифа відновлено конституції Угорщини та інших країв. У березні того ж року схвалена угода про утворення дуалістичної Австро-Угорської монархії, у якій імператор Австрії був одночасно королем Угорщини³.

21 грудня 1867 р. австрійський Рейхсрат прийняв Конституції, де визначалися особливості організації вищої державної влади за нових умов поєднання в одній імперії Австрійської та Угорської держав.

Проте наслідки проведених реформ для українського населення Галичини виявилися неоднозначними: «забезпечення гегемонії двох націй в імперії вимагало створення багатоступінчатої ієрархічної системи регулювання міжнаціональних відносин. Уряди надали внутрішню автономію Галичині, Хорватії, Словенії та ін. Самоуправління Галиції було досягнуто шляхом здійснення австрійським урядом низки заходів, спрямованих на розширення компетенції місцевої влади і сейму, спочатку в галузі шкільництва. Це поклато край германізації і сприяло колонізації, особливо після оголошення 1869 р. польської мови офіційною мовою провінції.

Реформа законодавства та судової системи імперії в умовах розвитку капіталістичної економіки була суперечливою та непослідовною: проект цивільного процесуального кодексу 1825 р., котрий повинен був стати єдиним для всіх країв, затверджений імператором не був, натомість з цього ж проекту пізніше були введені в дію окремі розділи, зокрема адвокатська ординація 1849 р., закон

про компетенцію судів 1852 р., закон про судочинство у безспірних справах тощо. Цивільний процесуальний кодекс, затверджений у 1895 р., діяв до розпаду Австро-Угорської імперії. Не кращою була справа і з кримінально-процесуальним законодавством: кримінально-процесуальний кодекс 1853 р. суперечив проголошеним основним демократичними принципам суду, відтак у 1869 р. його доповнили законом про суди присяжних. Новий кримінально-процесуальний кодекс 1873 р. (діяв з незначними змінами до 1918 р.) вже передбачав усність та гласність судового процесу, а також розгляд справ за обвинуваченням у тяжких злочинах з участю присяжних⁴.

За територією і кількістю населення Галичина була найбільшим серед коронних країв (безпосередньо за нею йшла Чехія). При цьому, «жорстке соціальне гноблення посилювалося гнобленням національним. Українське населення не мало можливості навчатися рідною мовою. За даними 1900 р., читати і писати українською мовою могли тільки 7% чоловіків і 4% жінок»⁵.

За даними статистики, які наводяться у колективній монографії 2002, українське населення проживало головним чином у селах. У столиці краю м. Львові українці становили лише 19,1% його населення. У 83 містечках Східної Галичини у 1910 р. проживало 441 817 осіб, з яких українці становили 31,3%. Загальна ж кількість міського населення Галичина становила 15,9%, яка цифра інтерпретується як доказ слабкого розвитку промисловості⁶. Відтак «Східна Галичина, незважаючи на великі природні багатства, в економічному і політичному відношенні залишалась нерозвиненим, відсталим краєм–придатком до промислових районів Австро-Угорщини». У 1910 р. 88,45% всього населення краю займалося сільським господарством, при цьому 91,5% українського населення Галичини було зайнято у сільському господарстві, 2,1% – у промисловості, 1,4% – у торгівлі.

Офіційною мовою у судах та прокуратурі, а також в управлінні, починаючи з 1 жовтня 1869 р., була польська: «всупереч 19-ій статті австрійської конституції 1867 р, яка формально визнавала рівноправність усіх мов у школі, управлінні і в суспільному житті, українська мова грубо ігнорувалась. Правда, закон надавав право звертатися до суду рідною мовою, але практичного значення це не мало, особливо в умовах Східної Галичини»⁷.

З огляду на спрямованість нашого дослідження, цікавими є наступні дані судової статистики того часу: «Галицькі суди розглядали значно більше справ, ніж суди інших австрійських країв... Так, в 1899 р. повітові суди в усій Австрії розглянули 1 247 586 цивільних справ, в тому числі в Галичині – 522 223 справи, тобто 42%. Приблизно таке ж становище було і з розглядом кримінальних справ. У тому ж 1899 р. повітові суди розглянули 963 654 кримінальні справи, з них в Галичині – 374 471 справу, або 39%. Це, з одного боку, свідчить про загострення класової боротьби в Галичині, а, з другого, приводило до значних видатків на суди, які в 1904 р. по Галичині становили 16 493 300 крон, тобто 26,7% загальнодержавного бюджету. На жандармерію в Галичині було асигновано тоді 25,1%, а на освіту і мистецтво лише 17,8% загальнодержавних видатків. У 1913 р. видатки на галицькі суди збільшилися до 22 096 700 крон і становили 27,6% загальнодержавного бюджету»⁸.

Автором зроблено висновок про те, що «австрійське законодавство, що майже півтора століття діяло в Галичині, відповідало, незважаючи на деякі феодальні пережитки, інтересам пануючої верхівки. За його допомогою австрійські правлячі кола через відповідні органи державного апарату, насамперед суд та прокуратуру, забезпечували собі панування за західноукраїнських землях»⁹.

Окремою сторінкою правового життя у Галичині були виборчі кампанії, насамперед до крайового сейму. Як зазначає дослідниця проблеми О. Аркуш, «окреме місце у структурі парламентських процесів займають виборчі кампанії. З початку конституційної ери вибори в Галичині завжди належали до подій першого рядного значення. Вони стимулювали політичну та інтелектуальну активність, спричиняли вироблення стратегічних програм і тактичних (деколи дивовижних) союзів ставили багато питань і змушували до пошуку відповідей.

З огляду на особливості розселення та соціальної структури українського населення Галичини, Буковини та Закарпаття для характеристики відповідного зрізу правової дійсності визначальними є розробки проблеми селянської звичаєво-правової культури.

Теоретичне ж підґрунтя проблеми звичаєвого права на західноукраїнських землях забезпечив видатний вчений-правознавець, всесвітньо визнаний авторитет та один з основоположників соціологічної школи права, до того ж етнічний німець за походженням Є. Ерліх. У статті «Про живе право» (1911) цей вчений писав: «Коли відвернемо наші очі від паперу і переведемо їх на людей, що мешкають на нашій планеті, то переконаємося, що з кодексів довідаємося в кращому разі хіба що про параграфи, які наводять суди або інші власті для вмотивування своїх рішень. Вони не кажуть нам навіть, як застосовують ці параграфи суди, чи інші власті; бо це застосування є відмінним, як відомо, залежно від місця, від дня, й навіть у певному розумінні від людини. Тим більше небагато можемо дізнатися з того всього права, яким дійсно в своєму щоденному житті керується народ, і якого часто придержуються суворіше, аніж параграфів (виділено нами. – Н.П.). Порушував цей вчений з усією категоричністю і проблему різних національних традицій у праві багатонаціонального населення Буковини: «в Буковині, наприклад, поряд проживають чимало національностей: русини, румуни, німці, євреї, росіяни, словаки, мадяри, цигани. Юрист старого гатунку скаже напевно, що всі вони мають лише одне й те ж цілком однакове право, що діє в усій Австрії. Однак вже навіть поверхневий погляд на речі переконав би його, що кожен з тих народів притримується в усіх своїх правничих відносинах щоденного життя цілком відмінних правових засад. Давній принцип осібності (особовості) в праві в дійсності продовжує жити, тільки на папері він заступлений принципом територіальності (виділено нами. – Н.П.)». Розробляючи методологію дослідження звичаєвого права різних народів, що населяли Буковину (квєстіонар), Є. Ерліх зазначав, «найкраще досліджувати такі села, в яких мешкає якийсь нарід (отже в нашому випадку русини), який найменше змішаний з іншим народом, села, що не мають багато відносин з іншим світом, де звичаї давно зберігаються»¹⁰. Як переконливо свідчить тогочасна соціально-економічна та демографічна статистика, українці у Галичині якраз у таких селах переважно і проживали. Українські ж письменники писали про українців та для українців, тобто в частині відображення ними правового життя наведена методологічна установка Є. Ерліха виконана буквально, про що свідчить зміст опрацьованих нами творів.

У ґрунтовній монографії «Правовий звичай як джерело українського права IX-XIX» (2006), з більшістю положень та висновків якої ми погоджуємося, у контексті характеристики проблеми звичаєвого права у світовій політико-правовій думці згадується концепція Є. Ерліха про «живе право» в аспекті теоретичних підходів до звичаєвого права як правового явища¹¹, однак при цьому вже у наступному розділі, присвяченому історії досліджень звичаєвого права у вітчиз-

няній юридичній науці, вся увага зосереджена на таких дослідженнях на теренах Російської імперії, згодом – УНР, Радянської України та у сучасній Україні. Натомість західноукраїнський фрагмент опинився поза увагою авторів, що, звісно, не свідчить про його менше значення для вітчизняної правової історії та правової науки.

У 2009 р. вийшла друком монографія Ю.П. Лободи «Правова традиція українського народу (Феномен та об'єкт загальнотеоретичного дискурсу)», у якій пропонується оновлена концепція місця права в етногенезі українського народу. Автором розмежовуються дві підсистеми правової системи: «Досліджуючи правову реальність минулого, не можна беззастережно застосовувати ті поняття правової науки, які відображають сучасну правову систему. У перехідних суспільствах правова система завжди поєднує в собі дві підсистеми, два різних правопорядки, які доповнюють один одного і співіснують на певній території, в одному суспільстві. Перша стосується життя панівних верств суспільства та задоволення загальнодержавних потреб (оборона, економічна та військова мобілізація). Ця підсистема орієнтована на письмове позитивне право. Друга підсистема – це реальний правопорядок, який існує у народному житті. В тій частині, в якій держава чи панівні верстви не зацікавлені витратити сили та ресурси на правове регулювання відповідних правовідносин, суспільні відносини регулюються правовим звичаєм, тобто звичаєвими нормами поведінки, санкціонованими (хоча б пасивно, шляхом невтручання у справи сільської громади) державою. Оця друга підсистема правової системи найбільш помітно впливає на всю правову історію народу, оскільки саме в ній, у кінцевому підсумку, формується етноправовий стереотип поведінки, який становить сутність правової системи і визначає її розвиток»¹². З позицій наведеного методологічного положення можна по-новому інтерпретувати судову статистику відповідного періоду, зокрема в частині витрат на судову систему: очевидно, що не оці-от малоземельні, неписьменні «газди» та «бадіки», які зі своїх наділів не завжди могли «прохарчувати» себе та свої сім'ї, вирішували свої проблеми у судах, витрачалися на адвокатів та хабарі суддям, які і мови їхньої не розуміли, а якщо вони і стикалися з судом, то, зазвичай, як жертви несправедливої кримінально-правової репресії. Натомість внаслідок буремних подій 30-х – 50-х років ХХ ст. у Східній Європі ті ж таки «газди» та «бадіки» з оповідань В. Стефаніка, Л. Мартовича стали прямими предками у межах кількох поколінь абсолютної більшості населення сучасної Західної України.

Ще раз наголосимо на тому, що філософсько-правове осмислення звичаєво-правової культури українського селянства значно виходить за межі історико-правової науки і є необхідною умовою наукового пізнання правового менталітету українського народу незалежно від складу держав, на території яких проживали українці.

Період в історії вітчизняної правової культури та літератури, яка цю культуру відображала, обраний нами як об'єкт дослідження не випадково. Як зазначає у своєму дослідженні О.М. Атоян, «в історико-правовій реальності кінця ХІХ – початку ХХ ст. відбувався процес глибинної трансформації кореневої, найчисленнішої спільноти, що супроводжувався трансформацією її правосвідомості. Здійснювався пороговий цивілізаційний перехід від безправосвідомого стану до відносно свідомого: від стану традиційно-інфантильного до спроби надособистого соціального визволення. Зі звичного стану селянство було виштовхнуте

капіталізацією та розпадом станового суспільства. Капіталізм руйнував звичні для селян норми й цінності, закріплені на рівні колективного несвідомого...»¹³. Криза звичаєво-правової культури, по суті ж – криза ціннісних стереотипів та орієнтацій в умовах капіталізації, а точніше – етнокультурного вторгнення в українське село Галичини, виявила всі слабкі та сильні сторони цього способу організації народного правового життя. Відтак постала гостра потреба адаптації усталених, традиційних моделей правової поведінки до нових умов урбанізації та повільної, але неминучої індустріалізації економіки цього далеко не самого високо розвиненого краю Австро-Угорської імперії. І так сталося, можливо й випадково, що з'явилася плеяда талановитих українських письменників (всього два покоління), які присвятили свою творчість розв'язанню гострих соціально-економічних, в тому числі і правових проблем, з якими зіткнулися українці у досліджуваний період. Твори цих письменників, незалежно від обсягу (повісті І. Франка, О. Кобилянської, Г. Хоткевича чи короткі новели «Покутської трійці») та не без впливу літературно-критичної концепції І. Франка перетворилися на своєрідну енциклопедію тогочасного народного життя, у якій описана і правова сфера буття українців Галичини. Ні до, ні після цього українська художня література з такою науковою точністю не описувала економічне та суспільно-політичне життя селянства (на теренах Російської імперії чи у радянський період письменники були в силу різних причин тенденційними та ідеологічно заангажованими). Офіційна ж правова наука, як і судова статистика, цим життям цікавилася мало: зауважмо, що перші спроби на теоретичному рівні відкрити для правознавства реальне народне правове життя, здійснені Є. Еріхом, мали місце на межі першого та другого десятиліть ХХ ст.

І. Є. Еріх, як один з основоположників соціологічної школи права, яка ще тільки оформлялася як самостійний напрямок пізнання права, висловлював погляди, далеко не загальноновизнані тодішніми науковими авторитетами. Українські ж письменники, завдяки літературно-критичним працям І. Франка, М. Павлика, В. Щурата, В. Гнатюка, з такими проблемами теоретичного характеру не стикалися: вони просто описували дійсність, не в останню чергу і правову, у цілісності та єдності всіх її проявів, до чого в принципі І. Франко і закликав у програмній статті «Література, її завдання і важніші ціхи».

Якщо ставити перед собою проблему не історико-правового, а філософсько-правового осмислення правової дійсності досліджуваного періоду, художня література виявиться методологічно привабливим джерелом, адже представляє ціннісні стереотипи та уявлення про право (сущє та належне, справедливість тощо) у вже «препарованому», рафінованому вигляді, тобто на тому рівні узагальнення філософсько-правових поглядів та ідей, який найбільше корелює з предметом сучасної філософії права: варто зробити лише один крок – зняти нашарування конкретно-предметного в образах та правових сюжетах, яке є певною мірою довільним, випадковим результатом роботи творчої уяви письменника, та розкрити їх філософсько-правовий зміст, який є вже закономірним проявом письменницької позиції і межує з рівнем правової ідеології як системного, раціонального різновиду правової свідомості.

Образами зі сфери правового пронизані майже всі твори західноукраїнських письменників розглядуваного періоду, що не випадково: по-перше, вони спостерігали суспільство з достатньо розвиненою принаймні звичаєво-правовою культурою у її найбагатших формах; по-друге, у соціально-правових конфліктах з

найбільшою повнотою розкриваються суспільні суперечності, при чому у конкретних долях цілком реальних, живих людей: у повісті О. Кобилянської «Земля» – конфлікт через землю, у повісті Г. Хоткевича О. Довбуш – конфлікт, зумовлений незадовільним національним, соціальним та правовим становищем українського селянства під владою польської держави, у повісті І. Франка «Перехресні стежки» – конфлікт між сучасним, модерним на той час типом молодого українського правника та консервативним середовищем цісарської бюрократії. Подальшим напрямком дослідження порушеної у статті проблеми є розгляд із запропонованих методологічних позицій наступного періоду правової історії українського народу – у складі міжвоєнної Польщі (1918-1939).

1. *Кульчицький В.С.* Історія держави і права: підруч. для студ. вищ. навч. закл. / В. С. Кульчицький, Б. Й. Тищик; Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. – К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2007. – С. 232. 2. *Петрів Р.* Австрійські, австро-угорські і галицькі конституції (кінець XVIII – XIX ст.): пер. з нім. і пол. мов / Петрів Р. — Івано-Франківськ: Місто НВ, 2005. – С. 26. 3. *Кузьминець О.* Історія держави і права України: навч. посіб. / О. В. Кузьминець, В. С. Калиновський, П. А. Дігтяр. – К.: Україна, 2000. – С. 167. 4. *Кульчицький В.С.* Історія держави і права: підруч. для студ. вищ. навч. закл. / В.С. Кульчицький, Б.Й. Тищик. – К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2007. – С. 250-251. 5. *Історія держави і права України: підруч. для студ. юрид. спец. вузів: у 2 т. / за ред В. Я. Тація, А. Й. Рогожина, В. Д. Гончаренка.* – К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. – Т. 1. – С. 540. 6. *Анарат* управління Галичиною у складі Австро-Угорщини: навч. посіб. / [В. С. Кульчицький, І. Й. Бойко, І. Ю. Настасяк, О. І. Мікула]. — Львів: Тріада плюс, 2002. — С. 10. 7. Там само. – С. 65. 8. Там само. – С. 67. 9. Там само. – С. 73. 10. *Ерліх Є.* Про живе право / Є. Ерліх // Проблеми філософії права: міжнар. часопис. – Київ; Чернівці: Рута, 2005. – Т. 3. – № 1/2. — С. 194-195. 11. *Правовий звичай як джерело українського права IX–XIX ст. / за ред. І. Б. Усенка.* – К.: Наук. думка, 2006. – С. 66. 12. *Лобода Ю.П.* Правова традиція українського народу (феномен та об'єкт загальнотеоретичного дискурсу) / Лобода Ю.П. – Львів: Світ, 2009. – С. 157-158. 13. *Атоян О.М.* Селянська правосвідомість в історико-правовій реальності 1917–1921 років (на прикладі повстанського руху на чолі з Нестором Махном) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора юрид. наук / Атоян О. М.. – К., 2008. – С. 28.

УДК 340.12

М. П. ТІШАКОВ

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВА ДІЯЛЬНІСТЬ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ АВТОМОБІЛЬНОЇ ІНСПЕКЦІЇ У 1943–1953 рр.: ІСТОРИОГРАФІЧНІ ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Проаналізовано погляди дослідників радянського періоду та сучасності щодо організаційно-правової діяльності органів Державної автомобільної інспекції у перше повоєнне десятиліття.

Ключові слова: Державна автомобільна інспекція, історіографія, дорожній рух, дорожньо-транспортна пригода.

© *ТІШАКОВ Максим Петрович* – кандидат юридичних наук, викладач кафедри адміністративного права та адміністративної діяльності Донецького юридичного інституту МВС України